

Cumhuriyet Döneminde Sıtma İle Mücadele ve Yasal Düzenlemeler (1923-1946)

Söhrab Mustafayev*

ORCID: 0000-0002-2678-7839

Öz

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunun hemen ardından birçok enfeksiyözel hastalıkla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu hastalıklar arasında en önemlilerden biri de sıtmadır. Anadolu'nun coğrafi yapısı, sıtmanın yayılmasında etkili olmuştur. Ayrıca temel geçim kaynağının tarım ve hayvancılık olması da hastalığa sebep olan önemli etkenlerden biridir. Bu nedenle cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde, salgın hastalıklara karşı önemli adımlar atılmıştır. En önemli mücadele sahalarından biri de sıtmanın etkisini yoğun bir biçimde gösterdiği bölgeler olmuştur. Bu makalenin amacı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan hemen sonra sıtmaya karşı verilen mücadeleyi genel hatları ile ele almaktır. Çalışmamızın esas kısmını yasal düzenlemeler oluşturmaktadır. Bunun dışında, hastalığa karşı alınan diğer önlemlere de yer verilmiştir. Makale hazırlanırken; meclis konuşmaları, arşiv belgeleri ve Resmî Gazete temel alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Sıtma, Cumhuriyet, Yasal Düzenleme

Gönderme Tarihi: 15/04/2019

Kabul Tarihi:22/06/2019

*Dr. Öğrencisi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-Posta: sohrapsm@gmail.com,

Fight Against Malaria In The Republican Period
And Legal Regulations (1923-1946)

Söhrab Mustafayev

ORCID: 0000-0002-2678-7839

Abstract

The Republic of Turkey had to deal with many infectious diseases immediately after its establishment. Malaria is one of the most important ones among these diseases. Geographical structure of Anatolia was very effective in the spread of malaria. Moreover, the main means of livelihood was agriculture and animal husbandry, which also were important factors causing the disease. Therefore, important steps have been taken against epidemic diseases in the period following the proclamation of the republic. One of the most important areas of struggle is the areas where malaria intensifies. The purpose of this article is to deal with the fight against malaria after the establishment of the Republic of Turkey. Legal regulations form the main part of our study. Also, other measures taken against the disease are included. Parliamentary speeches, archival documents and the Official Newspaper are mainly used when preparing this article.

Keywords: Malaria, Republic, Legal Regulation

Received Date: 15/04/2019

Accepted Date: 22/06/2019

Борьба с малярией и правовые нормы в период становления Республики (1923-1946)

Резюме

После своего становления Турецкая Республика боролась со многими инфекционными заболеваниями. Одним из наиболее важных из этих заболеваний является малярия. Географическое расположение Анатолии, способствовало быстрому распространению малярии. Кроме того, основным источником распространения является сельское хозяйство и животноводство. Поэтому в период после провозглашения республики были приняты важные меры по борьбе с эпидемическими заболеваниями. Борьба с малярией в тех или иных районах была одним из наиболее важных направлений. Целью этой статьи, является раскрытие основных аспектов борьбы с малярией сразу после создания Турецкой Республики. Основная часть нашего исследования - правовые нормы. Помимо этого, раскрыты другие важные аспекты в борьбе с этим заболеванием. При подготовке этой статьи была использована информация из парламентских выступлений, архивных документов и официальных газетных статей.

Ключевые слова: малярия, Республика, Правовые Нормы

Получено: 15/04/2019

Принято: 22/06/2019

Giriş

Sıtma (malarya), Plasmodium türü parazitlerin sebep olduğu, taşıyıcı rolü üstlenen dişi anofel sivrisinekler tarafından insanlara bulaştırılan enfeksiyonel ve ölümcül bir hastalıktır.¹ Nadiren olmakla beraber; kan transfüzyonu, organ nakli ve anneden bebeğe geçme de hastalığın diğer yayılma şekilleridir. Malarya, kelime anlamı olarak; “*kötü havanın teneffüs edilmesi*” anlamına gelmektedir. Malarya sözcüğü, İtalyan hekim Francesco Torti tarafından, İtalyanca mal (kötü) ve aira (hava) kelimelerinden türetilmiştir². Dünyada yaklaşık 3 milyar kişi sıtma riski taşıyan coğrafyalarda yaşıyor. DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü)’nün 2011 verilerine göre; her yıl 160 ila 200 milyon dolaylarında yeni sıtma vakası tespit edilmektedir. Vakaların yıllık toplamı ise, 300 ila 500 milyon arasındadır. Her yıl sıtma hastalarının yaklaşık 2 milyonu hayatını kaybetmektedir. Hastalıktan ölenlerin % 86’sı çocuklardır. Toplam ölümlerin yarısı 5 yaş altı çocuklarda görülmektedir³. İnsanda enfeksiyona neden olan sıtma parazitleri; Plasmodium Vivax, Plasmodium Ovale, Plasmodium Falciparum ve Plasmodium Malaria’dır.⁴ Bu dört tür içerisinde en ağır klinik tablo ve ölümler Plasmodium Falciparum’un neden olduğu sıtmada görülür. Ülkemizde en çok rastlanan sıtma türü, Plasmodium Vivax’tır.⁵

Sıtma; Mezopotamya, Eti ve Yunan uygarlıklarında büyük göçlere sebep olduğu için; “*uygarlıklar batırmış bir hastalık*” olarak anılmaktadır. M.Ö. V. Yüzyıl’da Hipokrat, hastalığın bataklıklardan yayıldığını tespit etmiştir. Coğrafi Keşifler sayesinde Avrupalılar, peruvian ağacının kabuğunun ateş düşürücü özelliğini keşfetmişlerdir. Araştırmalar sonucu, bu ağacın kabuğunda kinin olduğu tespit edilmiştir. Osmanlı Devle-

¹ Çiğdem Kader, Ayşe Erbay, “Yurtdışı Kaynaklı Plasmodium Falciparum Olgusu”, *Bozok Tıp Dergisi* 4, sy. 1 (2014): 79.

² Deniz Sezgin, “Cumhuriyet Dönemi Sağlık İletişimi Uygulamalarında İlkler: Türkiye’de Sıtma İle Mücadele”, *Akademik Bakış Dergisi*, sy. 50, (2015): 37.

³ Recep Akdur, *Sıtma*, Ankara: Sağlık Bakanlığı Sıtma Savaş Daire Başkanlığı, <https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/sıtma.pdf>, 1.(25.06.2019).

⁴ Erdem Aydın, “*Türkiye’de Sıtma Savaşı Ve Sıtma Örgütünün Tarihi*”, Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma, Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek, Ankara: Buhasder Yayınları, 2017, 162.

⁵ Sıtma çeşitleri ve Türkiye’de en çok görülen sıtma türü olan Plasmodium Vivax, www.klimik.org.tr/wp-content/uploads/2013/12/.pdf, (14.03.2018).

ti'nde⁶ Bursalı Ali Münşi, 1732'de yazdığı “*Risale-i Hasiyyet-i Kınakına*” eserinde, kininin sıtma tedavisinde oldukça faydalı olduğunu anlatmaktadır.⁷ Fransız Doktor Laveran, hastalığın nedeninin tek hücreli canlılar olduğunu keşfetmiştir.⁸ Daha sonra ise İngiliz Doktor Sir Ronald Ross, parazitin, anofellerin midesinde olduğunu keşfederek hastalığın asıl kaynağını bulmuştur.

2. Cumhuriyetten Önce Anadolu'da Sıtma Mücadelesi

2.1. Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Sıtma

XX. Yüzyıl'ın sonları, Osmanlı Devleti'nin pek çok sorunla uğraştığı bir dönem olmuştur. Bozulan ekonomik ve toplumsal yapı en büyük darbelerden birini de sağlık alanında vurmuştur. Bu yıllarda toplum sağlığı açısından devleti müşkül durumda bırakan hastalıklardan bir tanesi de sıtmadır. Sıtmanın dışında; frengi, verem, cüzam gibi hastalıklar da devleti oldukça meşgul etmiştir.⁹ Özellikle XX. Yüzyıl'ın ilk çeyreği sıtma konusunda Osmanlı Devleti için; “*en buhranlı dönem*” olarak adlandırılmaktadır. Parazitoloji öğretmeni olan İsmail Hakkı Bey¹⁰ 1912 yılında; “*Memleketimizin büyük bir kısmı humma-i merzagiden bir salhane hükmündedir. Nüfusumuzun en azından dörtte üçü humma-i merzagingin darbe-i kahharhanesi altında ezilmektedir*”¹¹ diyerek ülkenin durumunu açıkça belirtmiştir.

Devlet bu sancılı süreci atlatabilmek adına çözüm olabilecek adımlar atmıştır. Çeltik ekimi konusundaki sınırlandırmalar (Pirinç Ziraatı Kanunnamesi), halka kinin dağıtılması amacıyla çıkarılan nizamnameler (Sıtmalı Mahallerde Fukara Ahaliye ve Zürrâya Meccanen Kinin Tevzii Hakkında Nizamname)¹² hastalığın tedavi edilmesini kısmen sağlamıştır. Ancak coğrafyanın büyüklüğü ve yapısı, sıtmalı hastaların tedavi edilmesinde engeller yaratmıştır. I. Dünya Savaşı'nın Anadolu'da yarattığı yıkım sadece

⁶ Osmanlı Devleti'nde sıtma ve diğer bulaşıcı hastalıklara yönelik yapılan çalışmalar ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Fatma Yıldız, “19. Yüzyıl'da Anadolu'da Salgın Hastalıklar (Veba, kolera, Çiçek, Sıtma) Ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri”, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2014.

⁷ Aydın, “Türkiye'de Sıtma Savaşı”, 162.

⁸ Fransız Doktor Laveran'ın sıtma üzerine yaptığı bilimsel çalışmalar sonucunda elde ettiği bilgiler, www.dicle.edu.tr/Contents/91b77254-e168-4da9-8031-12bc88d26039.pdf, (02.04.2019).

⁹ Abdulaziz Kardaş, “Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları ve Cüzzamla Mücadele”, *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy.34, (2017): 401.

¹⁰ Milaslı İsmail Hakkı Bey olarak tanınmakta olup; din, tıp ve dil alanlarında eserler kaleme almıştır.

“*Sıtma Hakkında Kimler Neler Bilmeli*” adlı eseri oldukça önemlidir. Bkz. Aslıhan Akpınar, Müesser Özcan, “Türkiye'de Sıtma Mücadelesinin Önemli Tanığı: Milaslı İsmail Hakkı ve “Sıtma Hakkında Kimler Neler Biliyor” Risalesi”, *Konuralp Tıp Dergisi* 10, sy. 2 (2018): 235.

¹¹ Yücel Ertekin, “İşlevini Yitiren Bir Örgütün İncelenmesi”, *Amme İdaresi Dergisi* 8, sy. 3 (1975): 63.

¹² Atakan Esen, “Cumhuriyet Dönemi Sıtma Mücadelesi (1923-1956)”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2017, 8.

sıtma ile sınırlı kalmamış; tifo, humma, kolera, tifüs gibi hastalıklar da yayılmıştır. Hafız Hakkı Paşa; *“hastaneleri gezdim. Felaket. Maktel (birinin öldüğü yer). Yevmiye 44 şehit, 40’da Köprüköy’de, bugün 130 Erzurum’da. Bir o kadar da yollarda ve diğer hastaneleri de sayarsak harp zayiati yevmiye 420-450 nefer zayi ediyoruz. O halde şu son 20 gün zarfında 9000 genç gömdük demektir”*¹³ diyerek durumu açıklamaktadır.

Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı süresince salgın hastalıklar yüzünden kaybettiği asker sayısı; 466.759¹⁴ olarak belirtilmektedir. Sıtma özelinde inceleyecek olursak da; orduda % 40, halk arasında ise % 50 oranında sıtma vakası olduğu¹⁵ tahmin edilmektedir. Savaş boyunca 451.803 asker sıtmaya yakalanmış, bu askerlerden 23.359 tanesi hastalık nedeniyle hayatını kaybetmiştir.¹⁶

2.2. BMM’nin Sıtma Mücadelesi

Anadolu’da sıtma oranı; Denizli ve Ankara’da %90’a, İstanbul ve Mardin’de %80’e, Antalya’da %86’ya, İzmir’de ise %72’ye varmıştı.¹⁷ 9 Mayıs 1920’de dönemin Maarif Vekili Rıza Nur Bey yaptığı konuşmada şöyle demiştir:

“Emrazı sariyenin lehülhamd memlekette bu sene evvelki harb senelerine nispeten pek az olduğunu mâraz-ı hamdü şükranda zikretmekle beraber bugün emraz-ı içtimaiye nâmi altında zikrolunan malarya ve frenginin tahdidi mazarratı için diğer şubati idare ile müttehiden ittihazı tedabir olunacağını söylemek isteriz”.¹⁸

1 Mart 1922’deki Meclis konuşmasında hükümetin sağlık alanındaki çeşitli çalışmalarını anlatan Mustafa Kemal Paşa; *“Emrazı sâriyeye karşı en katî tedbir olan aşular artık tamamıyla memleketimizde istihsal olunmaktadır... Memleketin malaryalı muhitlerinde miktarı kâfi kinin tevzi edildi”*¹⁹ demiştir. Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1923 tarihli IV. yasama yılı açılış konuşmasında ise şöyle demiştir:

¹³ “Hafız Hakkı Paşa’nın Sarıkamış Günlüğü”, Yay. Haz: Murat Bardakçı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, 101-102.

¹⁴ Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu*, çev: Mehmet Tanju Akad, İstanbul: Kitap Yayınları, 2011, 315.

¹⁵ İsmail Çakırçoban, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010, 2.

¹⁶ Süleyman Tekir, *Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türkiye’de Sıtma İle Mücadele Faaliyetleri (1923-1930)*, Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma, Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek, Ankara: Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yayınları, 2017, 398.

¹⁷ Fatih Tuğluoğlu, “Türkiye’de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)”, *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 4, sy. 32, (2008): 353.

¹⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), Birinci Devre, I. Cilt, 13. Birleşim, 241.

¹⁹ TBMM ZC, Birinci Devre, XVIII. Cilt, 1. Birleşim, 7.

“...Sıtma hastalığının memleketimizdeki intişar ve tahribatının derecesine karşı bir tedbiri kâfi olduğu iddia edilememekle beraber şüphesiz pek müessir bir amil olan İstanbul Kimyahanesinde mamul Devlet kinini kurslarının bin kiloya karip mevcudu Ziraat Bankası vasıtasıyla bütün mülhakata tevzi edilmek üzere bulunmuş ve 250 kilo miktarında da meccani surette kinin dağılmıştır. Yine geçen sene tahsisatından mütebaki para ile hariçten yeniden bin kilo kadar kinin sipariş edilmiştir. Sıtma hastalığının kökünden kal'ı için yegâne çare olan teybis ve ıslahı arazi meselesine ve şehir ve köylerin şeraiti hıfzıssıhhasının ıslah ve istikmaline ise şeraiti tabiiye avdet eder etmez başlamak icraatı nafia ve sıhhiyemizin en mübrem ve mühimlerinden biri olacaktır.”²⁰

Mustafa Kemal Paşa, sıtmanın memlekette yarattığı tahribat ve buna karşı alınan tedbirleri dile getirmiştir. Konuyla ilgili Ekrem Hayri Bey'in 1921 yılında Antalya'ya yaptığı gezi sırasında kaleme aldığı şu rapor da oldukça önemlidir:

“...Memleketimizde Malarya ismini bilmeyen ve tanımayan bir fert tasavvur olunamaz. Anadolu'nun Cenup ve Cenubi garbisinde Malarya hakkında icra edilen tetkikat, şahit olduğumuz hadisat tüyleri ürpertecek derecede fecidir. Kamış kadar ince bacaklara yaslanan şişkin karınlı, yosun benizli, cılız köylü çocuklarına pis paçavralar altında arz ettikleri sefaletengiz ve behimi manzara elbette müdrik insanların vicdanını sızlatacak, hatta istikbal için beslenen parlak ümitleri kıracak bir tesiri haizdir” denilmektedir. Raporda ayrıca, Antalya civarında yapılan muayenelerde halkın % 86'sında dalak büyüklüğü tespit edilmiş ve nüfusu 200 bin etrafında olan Antalya'da yaklaşık 172.000 kişinin sıtmalı olduğu dile getirilmiştir.²¹

3. Türkiye Cumhuriyeti'nin Sıtmaya Karşı Savaşı

3.1. 826 Sayılı Sıtma Kanunu

Cumhuriyetin ilanından sonraki yıllarda da sıtmaya karşı devletin öncülük ettiği bir savaş verilmiştir. İlk iş olarak, I. Türk Tıp Kongresi toplanmıştır. Sıtma savaşı, kongrede en önemli mevzulardan biri olmuştur.²² Bunun dışında, sıtma mücadelesindeki en önemli vasıtalar olan kinin ve sıtma ilaçlarının dağıtılması bu dönemde de devam ettirilmiştir. Kinin, tropikal bir ağaçtan elde edildiği ve bu ağaç Türkiye'de bulunmadığı için ithal ediliyordu. Kininin halka ücretsiz dağıtılması ekonomik anlamda oldukça zor

²⁰ TBMM ZC, Birinci Devre, XXVIII. Cilt, 1. Birleşim, 7.

²¹ Aydın, “Türkiye’de Sıtma Savaşı”, 165.

²² Feridun Frik, *Cumhuriyet Devri Sağlık Hareketleri 1923-1963*, İstanbul: Kendi Yayınları 1964, 122.

bir işti. Bu konuda hükümet önemli bir değişiklik yapmamış, 4 Nisan 1917’de Osmanlı Devleti’nde yürürlüğe giren “*Kinin Tedariki ve Fürûhtu Hakkında Kanun*”un dördüncü maddesinde değişiklik yapılarak kabul edilmiştir. Kanuna göre; *Satılacak kinin bedeli bir taraftan Muvazenei Umumiyyeye irat kayıt ve diğer taraftan senesi zarfında yine kinin mubayaa edilmek üzere faslı mahsusuna tahsisat olarak ilâve olunur. Bu suretle senesi içinde devredilen miktar aynı seneli maliye bütçesine, tahsisatı munzamına olarak ilâve edilmek üzere Büyük Millet Meclisinin tasdikine arz olunur*” denilmektedir. Bu kanunun tatbiki için Maliye ve Sıhhiye Vekâletleri görevlendirilmiştir.²³

Bunun dışında; Ankara, Afyon ve Adana’da sıtma ile mücadele merkezleri açılmıştır. Bu merkezlerdeki en önemli faaliyetler; hastaların tedavi edilmesi ve halkın sıtmaya karşı bilinçlendirilmesi idi. Ancak o dönem Türkiye Cumhuriyeti’nin sıtma tablosu oldukça karanlıktı. Toplumunu sıtmadan kurtarmak için yasal düzenlemelere ihtiyaç vardı. Bu nedenle Ankara Hükümeti sıtmaya karşı kanunlar çıkarmıştır. Bunların ilki “*Sıtma Mücadelesi Kanunu*”dur. 26 Nisan 1926 tarihli ve 826 sayılı bu kanun, 19 maddeden oluşmaktadır. Kanunun ilk maddesinde; enstitü, dispanser ve hastanelerde çalışacak personel için sıtma dersleri açılması düşünülmüştür. İkinci maddede; sıtma ile mücadele edecek kurumların Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletine bağlanması ve mezkûr vekâletin gerek gördüğü zaman ve mahallerde bütün devlet teşkilatının mücadelede iştirak ve yardım etmesi kararlaştırılmıştır. Üçüncü maddede; sıtma ile mücadele edilen yerlerde fakir halka, kendi hesabına işleyen köylülere ve bir takım zorunlulukları olan amele kesimine kinin ve sıtma ilacının ücretsiz dağıtılması planlanmıştır. Dördüncü maddede; ihtiyaca cevap vermek durumunda olan bazı havuzlar ve su birikintileri istisna edilmekle, hastalığın yayılmasındaki başlıca etken olan sivrisineklerin üremesini sağlayan su birikintileri oluşturmak yasaklanmıştır. Yedinci maddede; zararlı olabileceği düşünülen ve müstesna olmayan su birikintilerinin yok edilmesi konusunda halka bir takım görevler yüklenmiştir. Halkın devlet karşısında taşıdığı bu mesuliyeti denetlemekle görevli olanlar ise; köylerde ihtiyar heyetleri, kasaba ve şehirlerde ise belediyelerdir. Bundan başka; ihtiyar heyetleri, belediyeler ve bir takım kurumlar halkın sıtma konusunda bilgilendirilmesi ile de görevlendirilmiştir. Sekizinci maddede; arazi ve çiftlik sahipleri kendi bölgelerinde bir sıtma vakası ile karşılaşmaları durumunda amele ve müstahdemlerine kinin veya sıtma ilacı dağıtmakla yükümlü sayılmışlardır. Bu madde

²³ TBMM ZC, İkinci Devre, XXIV. Cilt, 91. Birleşim, 229-230.

özellikle çok ciddi tartışmalara neden olmuştur. Tartışmalar üzerine kürsüye gelen Sıhhiye Vekili Dr. Refik Saydam şöyle demiştir:

“...Arazisini iska için açacağı kanalları ne tarzda açacağını, etrafım çahlardan çirpılardan nasıl tathir edeceğini ve suların toplanmamasını ve şişip arazi üzerine yayılmamasını temin için ne gibi tedabir ittihaz etmek mecburiyetinde olduğunu bilmesi için konulmuştur.”²⁴

Bazı maddeler üzerinde de tartışmalar yaşanmış ancak kanun kabul edilmiştir. Aynı gün mecliste sıtmaya karşı mücadele etmek adına başka meseleler de müzakere edilmiştir. Sıtma ile savaş konusunda kabul edilen bir diğer kanun ise; “*Etıbbanın Sıtma Enstitülerinde Staj Mecburiyetleri Hakkında Kanun*”dur. Bu kanuna göre; 1927 ve sonrasında mezun olan tıp öğrencilerinin mezuniyetten sonra üç ay sıtma mücadele enstitülerinde staj görmeleri zorunlu hale getirilmiştir. Sıhhiye ve Muaveneti Vekâleti, Tıp mezunlarının stajlarını nerede yapacaklarını belirlemekle görevlendirilmiştir. Ayrıca, bu stajı yapmayanların maaştan mahrum bırakılması da kararlaştırılmıştır. Bu kanunun tatbiki için; Müdafaai Milliye Vekâleti, Dâhiliye Vekâleti ve Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti memur edilmiştir.²⁵ 826 sayılı kanun, 5 Mayıs 1926’da Resmî Ceride’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.²⁶

Hükümet, aynı gün kabul ettiği bu kanunlarla sıtma mücadelesinde büyük bir atılım gerçekleştirmeyi planlamıştır. Bu konu, Türkiye Cumhuriyeti için ivedilikle halledilmesi gereken başlıca sorunlardan biriydi. Çorum Milletvekili Doktor Mustafa Bey’in 26 Nisan 1926’da TBMM’de yaptığı şu konuşma meselenin vahametini göstermektedir:

“...Bilmiyorum, memleketimizde sıtmanın imhası için, sıtma mücadelesi için lâzım gelen tedabiri ittihaz etmekten daha müstacel bir şey var mıdır? Bilhassa sularla sıtma hakkındaki bir kanun müstacel olmazsa, daha hangi kanunlar müstacel olabilir? Rica ederim, bu memleketin hayatına taalluk eden bir kanundur.”²⁷

Sıtma, Türkiye’de toplumsal-siyasal yönden başka hiçbir hastalığa karşı gösterilmeyen özel bir ilgi ve öneme sahip olmuştur. Devletin sıtmaya yönelik dikkatinin daha cumhuriyetin ilk yıllarında başladığını görmekteyiz. Devlet, sıtma salgınına karşı;

²⁴ TBMM ZC, İkinci Devre, XXIV. Cilt, 91. Birleşim, 222.

²⁵ TBMM ZC, İkinci Devre, XXIV. Cilt, 91. Birleşim, 229.

²⁶ Resmî Gazete, 05.05.1926, 1322.

²⁷ TBMM ZC, İkinci Devre, XXIV. Cilt, 91. Birleşim, 218.

ekonomik, siyasî, toplumsal ve halkla birlikte top yekûn bir savaş başlatmıştır. Sıtmanın tek başına devlet politikası ile yok edilmesinin mümkün olmadığını bilen yetkililer, bu konuda halka sık sık başvurmuşlardır. CHP Kırklareli Milletvekili Nafi Atuf Kansu Halkodaları Başkanlığı'na gönderdiği mektupta, bu konu hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

“Sıtma, cemiyetimizin korkunç bir düşmanıdır. Yazık ki yurdumuz bu düşmanla kaplı, yurttaşlarımızın çoğu bununla muzdariptir. Sıtma, karşı durulmazsa bir milleti kökünden sarsarak kırıp geçirebilir... Halkevleri ve Halkodalarımızın da bütün imkân ve vasıtaları ile bu savaşa katılarak hükümetle birlikte millet hizmeti emrinde bulunmaları bir vazifedir. Daha açık deyimle, sıtmayı yok etmek ve sağlığından emin bir millet yaratmak için hükümetle halkın birlikte hareket etmeleri, zafere ulaşmanın tek yoludur...”²⁸

3.2. 839 Sayılı Sıtma Kanunu

826 sayılı kanun, sıtma ile mücadele konusunda önemli bir adım olmuştur. Ancak mecliste görüşülen maddelerden bazıları encümene iade edilmiştir. Bunlar hakkında düzenleme yapılması ve meclis gündemine tekrar getirilmesi kararlaştırılmıştır. 6, 8, 10, 17 ve 21. maddeler 13 Mayıs 1926'da tekrar görüşülmüş ve kabul edilmiştir.²⁹ 826 ve 839 sayılı Sıtma Mücadele Kanunları; sıtmanın tamamen memleketten atılması amacına yönelikti. Bu doğrultuda izlenen yol üç koldan oluşmaktaydı. Bunlar; sıtmalı hastaların kanlarını tedavi etmek, mikrop yayan anofellerin üremesini engelleyerek onları yok etmek ve hastalığın asıl kaynağı olan bataklıkları tamamen kurutmaktı.³⁰

Kanunun altıncı maddesi gereğince sıtma hastalığının yaygın olduğu bölgelerdeki mahallî ahaliye de bir takım sorumluluklar yüklenmiştir. Altıncı madde uyarınca ortaya çıkan sağlığa aykırı durumlarda halkın bunları imha etmek zorunluluğu bulunuyordu. 15 yaşın altındakiler ve 65 yaşın üstündekiler bu konuda mesuliyet taşımamaktaydı. Köylerde ihtiyar meclisleri, kasaba ve şehirlerde ise belediyeler bu konuda halkı uyararak ve bilgilendirmek için görevlendirilmişlerdi. Kanunun sekizinci maddesi; sıtmalı olduğu tespit edilen hususi veya umumi işletmelerdeki amele ve müstahdemler için ücretsiz kinin ya da sıtma ilacı temin edilmesini öngörmektedir. 10. maddede; bir takım atık suların belirlenen çukurlar veya lağımalar dışında başka bir yere dökülmeleri kesin

²⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.01.5.26.22.3.

²⁹ TBMM ZC, İkinci Devre, XXV. Cilt, 98. Birleşim, 95-96.

³⁰ Konuya ilişkin TBMM raporu için bkz, TBMM ZC, Üçüncü Devre, III. Cilt, 67. Birleşim, 15-17.

olarak yasaklanmıştır. Yine aynı maddede gübrelerin kamu sağlığını tehdit edecek şekilde biriktirilmesi ve toplanması da yasaklanmıştır. 17. madde; hükümet tarafından belirlenen kurallara uymayanlar hakkında 5 ila 100 lira arasında hafif bir para cezasını ihtiva etmektedir. Ancak kanuna aykırı hareketin devamının olması durumunda bu şahısların bir hafta hapis cezasıyla cezalandırılması da kanunda yer almaktadır.³¹

Bu kanunun dokuzuncu maddesi, 5 Mayıs 1930 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında değiştirilmiştir. Yeni düzenlemeye göre; sıtmalı hastaların tedavisinde kullanılacak kinin ve ilaçların çeşidine ve kullanılma suretine Sağlık Bakanlığı karar verecektir. Yasaklar sadece meskûn bölgelerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda sanayi faaliyetinde bulunan fabrikaların da atık sularını belirlenen yerlere dökmesi zorunlu kılınmıştır. Sıtma Kanunu, 29 Mayıs 1926'da Resmî Ceride'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.³² 12 Mayıs 1928 tarihli TBMM toplantısında, 839 sayılı kanunda bir takım değişiklikler ve düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler toplam dört maddeden oluşmaktadır.³³

Cumhuriyet döneminde sıtmaya karşı verilen mücadele sadece kanunlardan ibaret olmamıştır. O dönemde sıtmanın en yoğun şekilde görüldüğü bölge, Adana ve Osmaniye idi. Mustafa Kemal Paşa, 18 Ocak 1925'te Adana'ya yaptığı ziyarette bölge halkının % 80'e yakınının sıtma hastası olduğunu öğrenmiştir. Bunun üzerine 1928'de Adana Sıtma Enstitüsü³⁴ kurulmuştur.³⁵ Asker ve sivil tüm doktorların bu enstitüde sıtma stajı yapması sağlanmıştır. Adana Sıtma Enstitüsü, hastalığa karşı verilen mücadelenin merkezi haline gelmiştir. Mücadele merkezlerinin sayısı zaman içinde arttırılmıştır. Adana dışında; Eskişehir, Konya, Bursa, Manisa, Kocaeli, Samsun, Antalya ve İstanbul'da da sıtma enstitüleri açılarak, sıtmaya karşı mücadele eden kurumların sayısı 11'e yükseltilmiştir.³⁶ Ayrıca, kurulan enstitülerde sıtma stajı yapması için çok sayıda stajyer hekim bu kurumlara gönderilmiştir. Bu hekimlerin ücretlerinin Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti tarafından karşılanması da kararlaştırılmıştır.³⁷

Tüm tedbirlerin yanı sıra kinin dağıtımı ve satışı da devam etmekteydi. 1929 yılındaki bir kararnamede Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden satın alınacak kinin maddesinin

³¹ TBMM ZC, İkinci Devre, XXV. Cilt, 98. Birleşim, 95.

³² Resmî Gazete, 29.05.1926, 1472.

³³ 839 sayılı kanunda yapılan düzenlemeler için bkz, TBMM ZC, Üçüncü Devre, IV. Cilt, 74. Birleşim.

³⁴ Türk Sözü, 11 Ekim 1928.

³⁵ BCA, 030.18.1.1.24.29.15.

³⁶ Tuğluoğlu, 355.

³⁷ BCA, 030.18.1.2.57.70.14.

3000 kilosunun müstacelen halka dağıtılması kararlaştırılmıştır.³⁸ Sıtmaya karşı yürütülen savaşta teknolojik imkânlar da maddî olanaklar çerçevesinde kullanılmıştır. Bu anlamda en önemli aletlerden biri de pülverizatörlerdir. İlaçlama için püskürtme yöntemiyle kullanılan bu aletlerden 5 düzine alınmıştır.³⁹

Devletin tüm olanaklarının seferber edilmesine rağmen zaman zaman başarısız sonuçlar da alınmıştır. Bazı vilayetlerin uzaklığı ve nüfus yapısı elde edilen sonuçların istenen boyutlara ulaşmasını engellemekteydi. Sıhhiye Vekili Doktor Refik Saydam Bey'in Başvekâleti Celile'ye gönderdiği yazı buna örnektir. Refik Bey'in yazısı şöyledir:

*“İğdır mıntıkasında ahalinin sıtmadan muzdarip olduğuna dair Büyük Erkân-ı Harbiye Reisi Müşir Fevzi Paşa hazretlerinin tahkikatı tetkik edilmiştir. Bu mıntıkada sıtma mücadelesinin tesisine sıtma mücadele bütçesi müsait olmadığı gibi, mesafenin uzaklığı ve ahalinin kesif bulunmaması hasebiyle mücadele tesis edilse bile elde edilecek neticelerin şayanı memnuniyet olmayacağını arz eylerim efendim.”*⁴⁰

3.3. 1593 Sayılı Umumî Hıfzıssıhha Kanunu

24 Nisan 1930 tarihli “Umumî Hıfzıssıhha Kanunu” da sıtma ile mücadele konusunda önemli maddeleri ihtiva etmektedir. Kanunun ikinci kısmının üçüncü faslı tamamen sıtmaya ayrılmıştır. Mezkûr kısmın ilk maddesi olan 97. maddede; “*Sıtmalı olduğu Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâletince neşir ve ilân edilecek mahallerde sıtmanın her türlü şekillerinin 58.59.60 ve 61. maddelerde musarrah olduğu veçhile ihbarı mecburidir.*” denilmektedir. Adı geçen bu dört maddede; salgın hastalıkların görülmesi durumunda sıhhiye dairesine, belediye veya hükümet dairesine bildirilmesi zorunlu kılınmıştır. Bu yetkililerden hiçbirinin olmaması durumunda ise polise şifahî olarak bilgi verilmesi istenmiştir. Ayrıca, hastalığa yakalanan kişilerin ikamet değişikliğinin de devlet yetkililerine bildirilmesi mecburi sayılmıştır. 98. maddede ise; “*Sıtma mücadelesi, hususî kanununa ve talimatnamelerine tevfikân icra olunur. Askerî makamlar Sıhhat Vekâletince kabul edilen esaslar dâhilinde askerî kıtaat ve teşkilâtta sıtma mücadelesi*

³⁸ BCA, 030.0.18.01.02.5.45.013.

³⁹ BCA, 030.10.191.309.9.

⁴⁰ BCA, 030.10.177.220.17.

yaparlar ve yapılan tedbirleri sıtma mücadele reislerine veya sıhhat müdürlüklerine bildirirler.” Denilmektedir.⁴¹

Bir taraftan devletin en üst makamları tarafından salgın hastalıklara karşı bu adımlar atılırken, diğer yandan yerel idareler de kendi savunma mekanizmalarını oluşturmaktaydılar. Buna örnek olarak; CHF Bakırköy kaza idare heyeti vatandaşlardan müteşekkil bir “Sıtma Mücadele Komitesi” kurmuştur. Daha sonra kaza merkezinde “Mücadele Fen Heyeti” ve sıtmalı bölgelerde “Mücadele heyetleri” kurulmuştur. Mücadele heyetleri, Mücadele Fen Heyeti’ne bağlanmıştır.⁴²

Bakırköy Kazası Sıtma ve Sağlık Koruma Heyeti tarafından 1 Ocak 1934’te bir çalışma programı hazırlanmıştır. Bu programda köylerdeki savaş heyetlerine sıtma mücadelesi konusunda izlenecek yola dair bir kılavuz gönderilmiştir. Heyetin çalışma programı 12 maddeden oluşmaktadır. Programın ikinci maddesinde; halk arasında eskiden kalma çağdaş olmayan metotların yanlış olduğunun anlatılması istenmiştir. Bir başka maddede; hastalığa karşı savaşta köy mekteplerinin de faaliyet göstermesinin gerekliliğine değinilmiştir. Dokuzuncu maddede; köy muhtarları ve ihtiyar heyetleri arasında görevini layığına yerine getirmeyenler hakkında bazı yaptırımların uygulanması kararlaştırılmıştır. Köylere gönderilen kılavuzda ise birçok önemli konuya değinilmiş, köylülerin yapması ve yapmaması gereken hususlar dile getirilmiştir. Kılavuza göre; su birikintileri ve bataklıkların köylüler tarafından kurutulması, köye gelen içme sularının üzerinin kapatılması, ahırlarla evler arasına ve kuyuların etrafına duvarlar yapılması, üstü kapalı abdesthanelerin inşa edilmesi, içme sularına karışmaması için pis suların akmasını sağlayacak arkaların yapılması, köy meydanlarında veya ev avlularında kesinlikle gübre biriktirilmemesi, mikrop yayması muhtemel yerlere kireç dökülerek buraların zararsızlaştırılması, ekmeklerin pişirilmesine muhakkak dikkat edilmesi gibi konular belirtilmiştir.⁴³

3.4. 2767 Sayılı Sıtma ve Frengi İlaçları Hakkında Kanun

Tüm hastalıklarda olduğu gibi, sıtma ile mücadele konusunda da en önemli vasıta hastalığa karşı geliştirilen ilaçlardır. Bu ilaçların üretimi, temini ve halka dağıtımını devletin yasal düzenlemeleri çerçevesinde hayata geçirilmekteydi. Bu nedenle, 6 Haziran 1935’te “Sıtma ve Frengi İlaçları Hakkında Kanun” kabul edilmiştir. 2767 sayılı bu

⁴¹ Resmî Gazete, 06.05.1930, 8900.

⁴² BCA, 490.01.1464.6.1.8.

⁴³ BCA, 490.01.1464.6.1.

kanun, toplam beş maddeden oluşmaktaydı.⁴⁴ Kanunun birinci maddesinde; “*sıtma ve frengi ilaçlarının yapılması veya yaptırılması tamamen Türkiye Kızılay Cemiyeti’ne aittir*” denilmektedir. İkinci maddede; Türkiye Kızılay Cemiyeti’ne gelen ilaçlardan başka hiçbir ilacın gümrükten geçirilmeyeceği belirtilmiştir. İzinsiz veya kaçak olarak ülkeye sokulmak istenen ilaçların müsadereye tabi tutularak Kızılay’a verilmesi kararlaştırılmıştır. İlaç kaçakçılığı yapanlara beş liradan az olmayacak şekilde ağır para cezası verilmesi de ikinci maddede yer alan bir diğer husustur. Üçüncü maddede; monopol altına alınan ilaçların gerekli görülen miktarda (bu miktar Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından tespit edilecektir) Kızılay tarafından yurt içinde bulundurulması belirtilmiştir. İlaçların toptan satış fiyatlarının, Sağlık Bakanlığı ve Kızılay arasında görüşülerek belirlenmesi uygun bulunmuştur. Dördüncü maddede; kanunun 1 Eylül 1935’ten sonra yürürlüğe gireceği yer almaktadır. Beşinci ve son maddede ise; Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile Gümrük ve Tekit Bakanlığı bu kanunu tatbik etmekle görevlendirilmiştir.⁴⁵

24 Ağustos 1935 tarihinde, Sıtma ve Frengi İlaçları Kanunu’na ek olarak bir kararname yayınlanmıştır. İcra Vekilleri Heyeti tarafından yayınlanan 3177 sayılı kararnameye göre; sülfat dökinin, tannat dökinin ve valeryanat dökinin adlı ilaçlar da sıtma mücadelesinde kullanılacak ilaçlar listesine girmiştir.⁴⁶ İlaç listesinin genişletilmesi ve yeni mücadele yöntemlerinin kullanılması, hastalığın inkişafını engellemek adına önemli adımlardır.

Bu dönemde faaliyetlerine hızla devam eden sıtma enstitülerindeki stajyerler de büyük rol üstlenmişlerdir. Sıtmaya karşı verilen mücadelede savaş kadrosunun giderek genişletilmesine ehemmiyet verilmiştir. 1936 senesinde sıtma enstitülerinde 33 stajyer görev yapmıştır. Bu stajyerlerin görevi üç aylık olarak belirlenmiş ve ücretlerinin; Umumî Muvazene Kanununun beşinci maddesine göre Sağlık Bakanlığı tarafından ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁷

Sıtma ve diğer salgın hastalıklarla mücadele konusunda Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti bünyesinde çalışan hekim, hemşire ve memurlar yasa ile güvence altına alınmıştır. Bu adım, sağlık kadrolarının maddî ve manevî olarak desteklenmesi açısın-

⁴⁴ Resmî Gazete, 15.06.1935, 5331.

⁴⁵ TBMM ZC, Beşinci Devre, IV. Cilt, 35. Birleşim, 73.

⁴⁶ Resmî Gazete, 04.09.1935, 5623.

⁴⁷ BCA, 030.18.1.2.68.78.6.

dan büyük önem taşımaktadır. Salgın hastalıklara karşı verilen savaşta daha başarılı sonuçlar alınması için 9 Haziran 1936'da 3017 sayılı “*Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti Teşkilat ve Memurin Kanunu*” çıkarılmıştır.⁴⁸

3.5. 3039 Sayılı Çeltik Ekim Kanunu

Pirincin sulak sahalarda yetişmesi, pirinç üretilen yerlerde sıtma hastalığının daha çok görülmesine neden olmaktadır. Bu nedenle devlet, ülke içindeki pirinç üretimini kontrol altına almak ve sınırlandırmak için bir takım yasal düzenlemeleri hayata geçirmiştir. 11 Haziran 1936'da kabul edilen “*Çeltik Ekim Kanunu*”, bu amaç doğrultusunda. Çeltik Ekim Kanunu sayesinde hem bataklıklar kurutularak hastalık yayan sineklerin yok edilmesi amaçlanmış hem de bir tarım ülkesi olan Türkiye'nin yeni ekim alanları elde etmesi sağlanmıştır.⁴⁹ Çeltik Ekim Kanunu toplamda 5 bölüm ve 38 maddeden oluşmaktadır.

Kanunun birinci maddesinde; çeltik ekimi yapılmak istenen bölgelerde bir komisyonun kurulması ve bu komisyona vali ya da kaymakamın başkanlık yapması kararlaştırılmıştır. Ayrıca komisyonda üye olarak; Ziraat Odası müdürü, nafia mühendisi ve fen memurunun da bulunması uygun bulunmuştur. Eğer bölgede sıtma mücadele başkanı ve hekimi varsa onların da bu komisyona dâhil edilmesi, başkan yahut hekim yoksa sağlık bakanlığı müdürünün komisyona katılması gerekli görülmüştür. İkinci maddede; çeltik ekimi yapacak kişilerin komisyondan izin alması ve çeltik ekiminin o yılki yağış miktarına göre belirlenmesi yer almaktadır.

Üçüncü maddede; çeltik ekim alanlarının her 10 günde bir 48 saat boyunca susuz bırakılması kararlaştırılmıştır. Dördüncü maddede; Çeltik Komisyonu, çeltik arazisi yapılmasını uygun bulunduğu yerlerin iki adet krokisini hazırlamakla görevlendirilmiştir. Krokilerden birinin komisyonda, diğerinin ise mutemed heyetinde kalması ve Çeltik Komisyonu'nun, üçüncü maddede belirtilen 10 günde 48 saat su kesim işlemini yerine getirmesi, mutemed heyetinin de bu faaliyetin yapılıp yapılmadığını denetlemesi uygun görülmüştür.

Kanunun beşinci maddesi; yeniden çeltik sahası yapılacak yerler için oluşturulacak arkların yerinin belirlenmesini içermektedir. Altıncı maddede; çeltik komisyonları

⁴⁸ Kanun için bkz, Resmî Gazete, 23.06.1936, 6695-6907; TBMM ZC, Beşinci Devre, XII. Cilt, 76. Birleşim, 19-42.

⁴⁹ Ulus, 12 Haziran 1936.

bünyesinde mutemed heyetlerinin kurulması planlanmıştır. Bu maddeye göre; mutemed heyeti, belediye teşkilâtı olan yerlerde belediye meclisi üyelerinden veya dışarıdan çeltik komisyonundan seçilecek üç kişiden tereküp edecektir. Köylerde ihtiyar heyetleri, mutemed heyetinin görevini icraya memur edilmiştir. Mutemed heyetleri vilâyet veya kaza merkezlerindeki çeltik komisyonlarına bağlanmıştır.⁵⁰

Bu maddelerin dışında, kanunun içeriğinde bir takım para cezaları da yer almaktadır. 28. maddede yer alan ifadeye göre; *“kanunda yazılı yasaklara aykırı davrananlar veya mükellef oldukları vazifeleri yerine getirmeyenlerden ve çeltik komisyonu kararlarını yapmayanlardan bu suçlar için 10 liradan 50 liraya kadar hafif para cezası alınır”* denilmektedir. Kanuna zıt hareketlerin devamında ise, para cezası alınmakla beraber hem de komisyonca bu kişilere çeltik ekimi yasağı getirilmesi kararlaştırılmıştır.

Çeltik ekiminde çalışan işçilerin sağlığının korunması da yine bu kanun sayesinde güvence altına alınmıştır. 23, 24 ve 25. maddelerde; işçilerin nerede ve nasıl yatırılması, ne zaman çalışmaya başlaması, ne zaman paydos ettirilmesi, işçilerin sağlığını tehdit etmeyecek içme sularının çeltikçiler tarafından temin edilmesi gibi hususlar yer almıştır. Ayrıca 26. maddede; *“çeltik sahipleri, çeltik mahallerinin icaplarına göre sıtma mücadele heyetleri ve bunların bulunmadıkları yerlerde hükümet tabipleri, bunların bulunmadığı yerlerde belediye tabipleri tarafından gösterilecek her türlü sıhhi tedbirleri tatbik etmekle ve kullandıkları işçilere parasız fennî usul dairesinde kinin dağıtmakla mükelleftir”* denilmektedir.⁵¹

Kanunda yer alan bir başka husus; inşaatların belli ölçülerde olmasına özen gösterilmesidir. İnşaatlarda kullanılacak malzemeler ve inşaatların sıtmalı bölgelere olan mesafesi kanunla belirlenmiştir. 14 Ekim 1939 tarihli ve 1132 sayılı tamimde; *“sıtma mücadele mintikaları dâhilinde bulunan yerlerde tesis ve kuşat edilecek tuğla, kiremit, kerpiç ocaklarının meskûn mahallere olan mesafesinin arazinin topografik vaziyeti de nazarı itibara alınarak Sıtma Kanununun sureti tatbikine dair talimatnamenin 13. maddesine göre tespiti lazım gelmekte olduğundan sıtma mücadele teşkilâtı olan yerlerde açılacak bu gibi birinci sınıf gayri sıhhi müesseseler hakkındaki tetkikatın mahallî sıtma*

⁵⁰ TBMM ZC, Beşinci Devre, XII. Cilt, 78. Birleşim, 196-198.

⁵¹ Resmî Gazete, 23.06.1936, 6720-6723.

mücadele tabipleri ile birlikte yapılarak müşterek raporlarının alınması lüzumu tamimen tebliğ olunur"⁵² denilmektedir.

Kanunlar dışında tıp alanında da hastalığa karşı adımlar atılıyordu. Ülke içinde sık sık etıba kongreleri toplanarak salgın hastalıklarla mücadele konusunda izlenecek yollar belirlenmiştir. Bu kongrelerde, tıp çalışanlarının altı aylık raporları da hazırlanmıştır.⁵³ 22 Kasım 1937'de Cenevre'de Hıfzıssıhha Müdürleri Konferansı toplanması kararlaştırılmıştır. Rockefeller fondu tarafından maliyeleştirilen konferansa, Türkiye'den Ankara Hıfzıssıhha Mektebi Müdürü Doktor Gollins ve Adana Sıtma Enstitüsü Müdürü Doktor Mahmut Sabit Akalın'ın katılması kararlaştırılmıştır.⁵⁴ Ankara Hükümeti bu tür konferanslara temsilci göndererek, sıtma ve diğer hastalıklara karşı mücadelede teorik ve pratik bilginin ülke içinde arttırılmasını amaçlamıştır. Yine 1937 yılında Adana Sıtma Enstitüsü'ne 61 tane stajyerin gönderilmesi⁵⁵ de önemli bir adımdır. 1938 yılına gelindiğinde, Adana Sıtma Enstitüsü'ne gönderilen stajyerlerin sayısı 72'ye yükselmiştir.⁵⁶ 1939'da ise bu sayı 100'ü bulmuştur.⁵⁷ Enstitülere gelen stajyerlerin sayısının her yıl artması, tıp fakültelerinin giderek daha fazla mezun verdiğinin göstergesidir.

3.6. 4871 Sayılı Sıtma Savaş Kanunu

TBMM Hükümeti'nin gayreti neticesinde 1920'li yıllarda % 40 olan Türkiye'deki sıtmalı hasta oranı, 1940'a gelindiğinde % 11 seviyelerine düşmüştür. Bu düşüşte sıtma enstitülerinin payı oldukça fazladır. Devlet, esas ağırlığını sıtmaya gösterse de, diğer hastalıklarla mücadele konusunda da sert tutum göstermiştir. Adana Trahom Mücadele Reisliği ve İstanbul Gureba Hastanesi'ndeki faaliyetler buna örnek teşkil etmektedir.⁵⁸

1940'tan itibaren tüm dünyada sıtma ilacı kıtlığı yaşanmaya başlamıştır. Eldeki ilaçların hızla tükenmesi, devletin bu konuda bir şeyler yapmasını zorunlu kılmıştır. Savaşın en hararetli dönemlerinde devlet, sıtma ilaçlarının kullanılmasını ve sıtma tedavi süreçlerinin kısaltılmasını öngören bir tamim yayınlamıştır. 1381 sayılı tamim şöyledir:

⁵² Resmî Gazete, 27.10.1939, 12765.

⁵³ Cumhuriyet, 25 Haziran 1936.

⁵⁴ BCA, 030.0.18.1.2.80.95.009.

⁵⁵ BCA, 030.0.18.1.2.78.76.003.

⁵⁶ BCA, 030.18.1.2.84.74.13.

⁵⁷ BCA, 030.18.1.2.88.84.2.

⁵⁸ BCA, 030.18.1.2.102.44.2.

1. İşarı ahire kadar sıtma tedavi müddeti beş güne indirilmiştir.

2. Yalnız kanlarında sıtma paraziti bulunanlar ve tipik sıtma nöbeti geçirirken görülenler veyahut (Herpes, solgunluk, dalak büyümesi, anemi ve umumî zafiyet) gibi sıtma arazından bir kaçının veya hepsinin bir arada mevcut olup da sıtmalı olduğuna kanaat hâsil edilenler şeriri sıtmalı gibi kabul edilerek tedavi altına alınacaklardır. Bu gibi hastalarda kinin yerine aynı müddet zarfında atebrin de kullanılabilir.

3. Yeni bir işara kadar hiçbir yerde korunma kinini verilmeyecektir.

4. Müdürlüğünüze evvelce bir tamimle bildirildiği üzere sıtma tedavisinde hastanelerde atebrin ve plâzmokin gibi sentetik sıtma ilaçları tercihan kullanılacak ve zaruret olmadıkça hastalara kinin verilmeyecektir. Hükümet ve Belediye tabipliklerince yapılmakta olan sıtma tedavisinde de bu husus göz önünde bulundurulacaktır.

5. Vilâyet merkezleriyle kaza merkezlerinde hükümet tabipliklerine müracaat eden hal ve vakti yerinde olan kimselere meccani kinin verilmeyecektir. Bu gibilere tercihan sentetik ilaçlardan seçilmek üzere reçete verilecektir.⁵⁹

Sıtma mücadelesi konusunda çıkarılan bir diğer kanun 1945 tarihli ve 26 maddeden oluşan “*Sıtma İle Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun*”dur.⁶⁰ Bu kanun, 1945 yılının Aralık ayı sonuna kadar geçerli kalmıştır. Sağlık Bakanı Sadi Konuk, kanunun sekiz aylık bir dönemi kapsayacağını belirtmiştir. 20 Mart’ta⁶¹ görüşülmeye başlanan kanun tasarısı, 26 Şubat’ta kabul edilmiştir. Bakan bunun dışında, sıtma ile nasıl mücadele edileceğine yönelik de bilgi vermiştir.⁶²

Ancak hükümet bu savaşı devamlı hale getirebilmek adına Şubat 1946’da ikinci defa “*Sıtma Savaş Kanunu*”nu çıkarmıştır. Öncelikle 4 Şubat 1946’da Bakan Sadi Konuk tarafından meclise verilen önergede konuya ilişkin bir geçici komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Bu komisyonda; İçişleri, Tarım, Bayındırlık, Millî Savunma, Adalet, Bütçe ve Sağlık Sosyal Yardım Komisyonlarından üçer üye görev almıştır. 4871 sayılı kanun 31 maddeden oluşmaktaydı. 21 Şubat 1946’da Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁶³

⁵⁹ Resmî Gazete, 23.03.1942, 2501.

⁶⁰ TBMM ZC, Yedinci Devre, XV. Cilt, 34. Birleşim, 191-194.

⁶¹ Akşam, 20 Mart 1945.

⁶² Cumhuriyet, 20 Mart 1945.

⁶³ Resmî Gazete, 21.02.1946, 10153-10155.

Kanunun ilk maddesinde; 1593 sayılı Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'na esasen Sağlık Bakanlığı'nın sıtma ile savaşmak ve sıtmalı yerleri tespit etmek mecburiyeti vardır. İkinci maddede; *“Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı savaşın gerektirdiği yerlerde sabit ve gezici kurullarla laboratuvarlar, enstitüler, hastaneler, yataklı ve yataksız dispanserler, bakımevleri kurmaya ve savaşta ödevlendirilecek memur ve hizmetlilerin yetiştirilmesine ve tekâmülüne ait kurslar açmaya ve sıtmalı bölgelerdeki halkın tedavi ve korunması için gerekli her türlü ilaçları parasız vermeye ve tedbirler almaya izinlidir”* denilmektedir. Üçüncü maddede; Sağlık Bakanlığı'nın sıtma ile savaşta; doktor, eczacı, sağlık memuru, fen memuru, hemşire, mühendis, yüksek mühendis, müstahdem v.b. görevlileri kullanma yetkisinin olduğu vurgulanmıştır. Dördüncü madde; diğer bakanlıkları, devlet kurumlarını ve özel kurumları da sıtma ile savaş hususunda vazifelen-dirmektedir. Buna göre; Sağlık Bakanlığı'nın sıtma ile mücadelede ihtiyaç duyduğu binaların ve yapıların, diğer bakanlıklar tarafından inşa edilmesi zorunlu kılınmıştır. Beşinci maddede; valiler ve tüm mahallî idareler Sağlık Bakanlığı tarafından gösterilen tedbirleri almak ve bu işleri yakından kovuşturmak konusunda görevli sayılmışlardır.

Yedinci maddede; *“Sıtma ile savaş yapılan yerlerde herkes savaş kurullarınca yapılacak genel muayenelere gelip muayene olmak ve ailesi efradını getirip muayene ettirmekle ödevlidir”* denilmektedir. Sekizinci maddede; sıtma hastalığını yayma ihtimali bulunan bir takım zararlı kaynakların ortadan kaldırılmasında o bölgede yaşayan vatandaşlar sorumlu sayılmışlardır. 16. maddede; sıtma yayan sivrisineklerin üremesine mâni olma görevi yerel belediyelere verilmiştir. 17. maddede; *“Yok edilmesi uzunca zamana muhtaç büyük sıtma membalarının çevresi içinde bulunan köyler, arazi, kuruluş, onarma ve donatımları 4753 sayılı kanuna göre devletçe sağlanmak şartıyla Bakanlar Kurulu kararı ile en yakın sıtmasız muhite naklolunabilir”⁶⁴* denilmektedir.

18. maddede; sıtma ilaçlarının para ile satılması ve parasız dağıtılmasına dair esasların Sağlık Bakanlığı tarafından tespit edilmesi kararlaştırılmıştır. Bakanlığın tespit ettiği bu esaslar dışında veya izinsiz olarak sıtma ilâçlarının satılması, sattırılması, istif edilmesi veya yurt dışına çıkarılması yasaklanmıştır.⁶⁵

Salgın hastalıklar ile mücadele konusunda Halkevleri de büyük sorumluluklar üstlenmiştir. Örneğin Adana Halkevi, yaz aylarında Adana'ya çalışmaya gelen işçi ve

⁶⁴ TBMM ZC, Yedinci Devre, XXII. Cilt, 35. Birleşim, 154-162.

⁶⁵ Resmî Gazete, 21.02.1946, 10.153-10.155.

amelelerin sıtma tedavisine büyük destek vermiştir. Yaz aylarında daha çok görülen sıtmanın karşısını almak için Syhan'da bir muayenehane açılmıştır. İşçi ve ameleler burada hem tedavi ediliyor hem de ihtiyaç sahiplerine ilaç dağıtılıyordu.⁶⁶ Halkevleri'nin ve Halkodaları'nın bu anlamdaki faaliyetleri devlet tarafından da takdir edilmiştir. Çünkü bu kurumlar; halkın salgın hastalıklara karşı bilinçlenmesinde önemli rol oynamışlardır. CHP Kırklareli Milletvekili Nafi Atuf Kansu, 01.06.1945 tarihinde Halkevi Başkanlığı'na gönderdiği mektubunda şunları söylemektedir:

“Sıtma ile savaşta hükümetle yaptığınız işbirliğini verimli ve umutlu görüyorum. Bilirsiniz ki, yurdumuzun bazı yerlerinde frengi ve trahom da azılı dertlerdendir. Hükümetimiz sıtma ile olduğu kadar, yıllardan beri bu hastalıklarla da savaş halindedir ve hiç şüphe yok ki bu savaşa oralardaki Halkevleri ve Halkodaları da katılmışlardır.”⁶⁷

3.7. Sıtma İle İlgili Diğer Yasal Düzenlemeler

1. 13 Mayıs 1926 Tarih ve 839 Numaralı Sıtma Mücadeleci Kanununa Bazı Mevâd Tezyîline Dair Kanun
2. Sıtma Kanununun Sureti Tatbiki Hakkındaki Talimatnamenin 9 uncu Maddesinin Merbut Şekilde Tadili Hakkında Kararname
3. Sıtma ve Frengi İlaçları İçin Kanun
4. Monopol Hakkı Türkiye Kızılay Cemiyetine Verilmiş Olan Sıtma ve Frengi İlaçları Hakkında Karar
5. Sıtma Mücadele Teşkilâtı Bulunan Yerlerde Açılacak Olan Birinci Sınıf Gayri Sıhî Müesseseler Hakkında Tamim
6. Sıtma Mücadelesi Kanununa Göre Tahsil Edilen Tahsisat Kaydına Dair Kanun
7. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletince Sıtma Tedavisinin Kısaltılması ve Bu Tedavinin Tatbik Sureti H.Tamim
8. Sıtma Mücadele Mesaisine Devlet Teşkilâtının Daha Önemle İştirak Etmesi Hakkında Tamim

⁶⁶ Cumhuriyet, 27 Haziran 1936.

⁶⁷ BCA, 490.1.5.26.22.3.

9. 13.5.1926 Tarihli ve 839 Sayılı Sıtma Mücadele Kanununun Sureti Tatbiki Hakkındaki Talimatnamenin Birinci Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kararname

10. Sıtma ve Frengi İlâçları Hakkında Kararname

11. Sihat ve İçtimai Muavenet Bakanlığına Ait Çeltik Ekimi İşlerinin Kontrolü, Eczanelerde Bulundurulacak Sıtma İlâçları ve Küçük Su Birikintilerinin Ortadan Kaldırılması Hakkında Tamimler

12. 53 İlin Sıtma ile Olağanüstü Savaşın Yapılacağı Bölgeler Olarak Tespitine Dair Karar

13. Sıtma ve Frengi İlâçları Hakkında Karar⁶⁸

⁶⁸Sıtma ve Frengi İlâçları Hakkında, <http://www.resmigazete.gov.tr/default.aspx#>, (10.04.2018).

Sonuç

Sıtma savaşı, Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki en uzun soluklu sağlık mücadelelerinden bir tanesidir. Coğrafi konumu ve büyük su birikintileri nedeniyle sıtma için elverişli bir bölgede yerleşen Türkiye’de, hastalığın yol açtığı yıkımlar son derece geniş çaplı olmuştur. Sıtma, insan kayıplarının yanı sıra, devlete maddî anlamda da çok büyük bir külfet yüklemiştir. Hastalığa karşı verilen mücadele, devlet-millet iş birliği ile adeta bir top yekûn savaşa dönüşmüştür. Devletin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik tüm olumsuzluklara rağmen sıtma ve diğer hastalıklara karşı verdiği mücadele başarılı sonuçların elde edilmesine vesile olmuştur. Hayata geçirilen yasal düzenlemeler, sıtma vakalarındaki ölüm oranını azalttığı gibi, sıtmayı Türkiye için bir tehlike olmaktan da çıkarmıştır. Tabii ki bu hemen kazanılmış bir zafer değildir. Hastaların tamamen tedavi edilmesi ve sıtmanın bir tehdit olmaktan çıkarılması uzun yıllar almıştır. Bu başarıda Mustafa Kemal Paşa’nın, Türk milletini çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarma arzusunun rolü oldukça büyüktür. Çünkü o, bu yolun öncelikle sağlıklı nesiller yetiştirmekten geçtiğini bilmekteydi. Aslında Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarındaki sağlık politikasını, Mustafa Kemal Paşa’nın ileri görüşlülüğünün sağlık sahasındaki bir uzantısı olarak değerlendirmek gerekir. Tabii ki bu başarıda Doktor Refik Saydam Bey’in de büyük emekleri olduğu unutulmamalıdır. Uzun yıllar Sıhhiye Vekili olarak görev yapan Doktor Refik Saydam, sıtmanın memleket için bir tehdit olmaktan çıkarılmasında çok değerli bir yeri olan yasal düzenlemelerin baş mimarıdır.

Burada özellikle vurgulanması gereken hususlardan biri de, Atatürk önderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti’nin eğitim konusunda yürüttüğü politikalarıdır. Bütün sorunların temel nedeni olarak eğitimi gören bir devlet anlayışı ile atılan adımlar, sorunun temeline inilmesini ve kökünden çözülmesini sağlamıştır. Açılan enstitüler, hastaneler, yetiştirilen hekim, hemşire ve eczacılar, sıtma savaşında üst düzey gayret göstermişlerdir. Bunun yanı sıra, aklın ve bilimin gücüne inanan bir liderin yönlendirmesi ile sağlık alanında dünyadaki tüm teknolojik gelişmelerin yakından takip edilmesi ve ülkede uygulanması da bu başarıda önemli bir pay sahibidir. Bugün Türkiye’de salgın hastalıkların asgarî seviyeye inmiş olmasında, cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan yasal düzenlemeler büyük yer tutmaktadır.

Kaynaklar

A. Arşiv Belgeleri

1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 030.18.1.2.5.45.13.

BCA, 030.10.191.309.9.

BCA, 490.1.5.26.22.3.

BCA, 030.10.177.220.17.

BCA, 490.1.1464.6.1.8.

BCA, 490.01.5.26.22.3.

BCA, 030.18.1.1.24.29.15.

BCA, 030.18.1.2.57.70.14.

BCA, 490.1.1464.6.1.

BCA, 030.18.1.2.68.78.6.

BCA, 030.0.18.1.2.80.95.9.

BCA, 030.0.18.1.2.78.76.3.

BCA, 030.18.1.2.84.74.13.

BCA, 030.18.1.2.88.84.2.

BCA, 030.18.1.2.102.44.2.

B. Resmî Kaynaklar

1. TBMM Zabıt Cerideleri

TBMM ZC, Birinci Devre, I. Cilt, 13. Birleşim.

TBMM ZC, Birinci Devre, XVIII. Cilt, 1. Birleşim.

TBMM ZC, İkinci Devre, XXIV. Cilt, 91. Birleşim.

TBMM ZC, İkinci Devre, XXV. Cilt, 98. Birleşim.

TBMM ZC, Beşinci Devre, IV. Cilt, 35. Birleşim.

TBMM ZC, Beşinci Devre, XII. Cilt, 78. Birleşim.

TBMM ZC, Yedinci Devre, XV. Cilt, 34. Birleşim.

TBMM ZC, Yedinci Devre, XXII. Cilt, 35. Birleşim.

TBMM ZC, Üçüncü Devre, IV. Cilt, 74. Birleşim.

TBMM ZC, Üçüncü Devre, III. Cilt, 67. Birleşim.

TBMM ZC, Beşinci Devre, XII. Cilt, 76. Birleşim.

2. Resmî Gazete

Resmî Gazete, (05.05.1926).

Resmî Gazete, (29.05.1926).

Resmî Gazete, (06.05.1930).

Resmî Gazete, (03.08.1930).

Resmî Gazete, (15.06.1935).

Resmî Gazete, (04.09.1935).

Resmî Gazete, (23.06.1936).

Resmî Gazete, (27.10.1939).

Resmî Gazete, (23.03.1942).

Resmî Gazete, (21.02.1946).

C. Gazeteler

Türk Sözü, 11 Ekim 1928.

Cumhuriyet, 25 Haziran 1936.

Cumhuriyet, 27 Haziran 1936.

Cumhuriyet, 20 Mart 1945.

Akşam, 20 Mart 1945.

Ulus, 12 Haziran 1936.

D. Tez, Kitap ve Makaleler

AKDUR, R., “Sıtma”, Sağlık Bakanlığı Sıtma Savaş Daire Başkanlığı, <https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/sitma.pdf>,(25.06.2019).

AKPINAR, A., ÖZCAN, M., “Türkiye’de Sıtma Mücadelesinin Önemli Tanığı: Milaslı İsmail Hakkı ve Sıtma Hakkında Kimler Neler Biliyor” Risalesi”, *Konuralp Tıp Dergisi* 10, sy. 2, (2018): 235-243.

AYDIN, E., “Türkiye’de Sıtma Savaşı Ve Sıtma Örgütünün Tarihi”, Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma, Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek, Ankara: Buhasder Yayınları, 2017, 161-196.

ÇAKIRÇOBAN, İ., “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.

ERICKSON, E.J., *Size Ölmeyi Emrediyorum Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu*, çev: Mehmet Tanju Akad, İstanbul: Kitap Yayınları, 2011.

ERTEKİN, Y., “Yücel Ertekin, İşlevini Yitiren Bir Örgütün İncelenmesi”, *Amme İdaresi Dergisi* 8, sy. 3, (1975): 63-84.

ESEN, A., “Cumhuriyet Dönemi Sıtma Mücadelesi (1923-1956)”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2017.

FRİK, F., *Cumhuriyet Devri Sağlık Hareketleri 1923-1963*, İstanbul: Kendi Yayınları, 1964.

Hafız Hakkı Paşa’nın Sarıkamış Günlüğü, Yay. Haz: Murat Bardakçı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

KADER, Ç., ERBAY, A., “Yurtdışı Kaynaklı Plasmodium Falciparum Olgusu”, *Bozok Tıp Dergisi*, 4, sy. 1, (2014): 78-80.

KARDAŞ, A., “Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları ve Cüzzamla Mücadele”, *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* sy.34, (2017): 401-424.

SEZGİN, D., “Cumhuriyet Dönemi Sağlık İletişimi Uygulamalarında İlkler: Türkiye’de Sıtma İle Mücadele”, *Akademik Bakış Dergisi*, sy. 50, (2015): 33-47.

TEKİR, S., “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türkiye’de Sıtma İle Mücadele Faaliyetleri (1923-1930)”, Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma, Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek, Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yayınları, Ankara 2017, 398.

TUĞLUOĞLU, F., “Türkiye’de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)”, *Türkiye Parazitoloji Dergisi* 4, sy. 32 , (2008): 351-359.

YILDIZ, F., “19. Yüzyıl’da Anadolu’da Salgın Hastalıklar (Veba, kolera, Çiçek, Sıtma) Ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri”, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2014.

E. İnternet Kaynakları

<http://www.resmigazete.gov.tr/default.aspx#> (14.03.2018).

<https://www.klimik.org.tr/wp-content/uploads/2013/12/Sunuş%C4%B1tma-%C4%B0LKAY-KARAO%C4%9ELAN.pdf> (10.04.2018).

<https://www.dicle.edu.tr/Contents/91b77254-e168-4da9-8031-12bc88d26039.pdf> (02.04.2018).